BÜYÜK ZAFERİN 100. YILI ANISINA

EĞİTİM BİLİMLERİ VE SOSYAL BİLİMLER ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

TARİH

www.turkegitimsen.org.tr - www.uaeseb.com

BÜYÜK ZAFERİN 100. YILI ANISINA

EĞİTİM BİLİMLERİ VE SOSYAL BİLİMLER ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

ISBN 978-605-73776-1-6

TARİH

EDİTÖRLER

Doç. Dr. M. Hanefi BOSTAN

Doç. Dr. Nasrullah UZMAN

ANKARA-2022

TÜRK EĞİTİM-SEN GENEL MERKEZİ YAYINLARI

©Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi, 2022.

Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi yayınlarının tamamının veya bir kısmının yayımcının yazılı izni olmadan herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır. Yayımların fikri sorumluluğu ve imla tercihi yazarlarına aittir. Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi yayınlarında yer alan başka kaynaklardan alınmış tablo, resim ve benzeri şeylerin yasal kullanım sorumluluğu yazarlarına aittir.

BÜYÜK ZAFERİN 100. YILI ANISINA
EĞİTİM BİLİMLERİ VE SOSYAL BİLİMLER ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER
TARİH

ISBN: ISBN 978-605-73776-1-6

Editörler:

Doç. Dr. M. Hanefi BOSTAN

Doç. Dr. Nasrullah UZMAN

TÜRK EĞİTİM-SEN GENEL MERKEZİ YAYINLARI

Kapak ve Sayfa Tasarımı:

Fatih Taha AKALAN

İletişim Adresi:

Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi

Erzurum Mahallesi Talatpaşa Bulvarı No:160 Kat:6 Cebeci/ANKARA Tel: 0 312 424 09 60 (8 Hat) Belgegeçer: 0 312 424 09 68

Genel Ağ: http://www.turkegitimsen.org.tr

elmek: ietisim@turkegitimsen.org.tr

Ankara-2022

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATIN KURUMSALLAŞMASINDA 12 TEMMUZ BEYANNAMESİ'NİN YERİ VE ÖNEMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME[1]

AN EVALUATION ON THE PLACE AND IMPORTANCE OF THE JULY 12 DECLARATION IN THE INSTITUTIONALIZATION OF MULTI-PARTY LIFE IN TURKEY

Murat KARATAŞ[2]

Özet

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ve Sovyetler ekseninde dünya iki kutuplu bir durum kazandı. Bu durum karşısında İnönü yönetimi iç ve dış şartların zorlamasıyla (Sovyetlerden kaynaklı güvenlik tehdidi, toplumsal değişim isteği, tek parti yönetiminin devamının mümkün olmaması vb.) çok partili hayata geçme kararı aldı. İnönü yönetimi her ne kadar çok partili hayata geçme kararı alsa da iki partili bir düzeni arzu ediyordu. Bu arzunun bir sonucu olarak Demokrat Parti (DP) 7 Ocak 1946'da CHP içinden çıkan isimlerce kuruldu. Ancak tek parti dönemi otoriter kadroları (basın, CHP, sivil-askeri bürokrasi) süreç içinde muhalefet partisinin yaşamasını imkânsız hale getirdi. Bu olumsuz atmosferde CHP ve DP arasına giren Cumhurbaşkanı İnönü, muhalefetin de iktidar gibi yasal olduğunu ayrıca her iki partiye karşı tarafsız kalacağını söyleyerek, 12 Temmuz Beyannamesi'ni yayımladı. Bu çalışmanın amacı Türk siyasi hayatında iktidar muhalefet ilişkilerinin tıkandığı durumlara bir başarı örmeği olarak gösterebileceğimiz 12 Temmuz Beyannamesi'nin yeri ve önemini işaret etmek ayrıca beyannamenin sonraki sürece dönük etkilerini ele almaktır. Beyannameye kadar bir deneme olarak görülen çok partili hayata geçme kararının beyannameyle birlikte kalıcı olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çok Partili Hayat, 12 Temmuz Beyannamesi, İsmet İnönü, Cumhuriyet Halk Partisi, Celal Bayar, Demokrat Parti.

Abstract

After the Second World War the world gained a bipolar situation in the axis of the USA and the Soviets. In the face of this situation, the İnönü administration decided to adopt a multi-party system due to internal and external conditions (security threat from the Soviets, the desire for social change, the inability to continue the single-party rule, etc.). Although the İnönü adminisration decided to adopt a multi-party system. It desired a two party system. As a result of this desire, the Democrat Party (DP) was founded on January 7, 1946, by names from the CHP. However, the authoritarian cadres of the single-party period (press, CHP, civil-military bureaucracy) made it impossible fort he opposition party to survive. In this negative atmosphere, President İnönü, who came between the CHP and the DP said that the opposition was also legal, like the government, and that he would remain neutral towards both parties, He published the 12 July Declaration. The aim of this study is to point out the place and importance of the 12 July Declaration, which we can show as an example of success in situations in which the relations between the government and opposition are blocked in Turkish political life, and to discuss the effects of the declaration on the next the process. It is possible to say that the decision to adopt a multi-party system, which was seen as a trial until the declaration, is understood to be permanent with the declaration.

Key Words: Multi-Party Life, 12 July Declaratıon, İsmet İnönü, Republican People's Party, Celal Bayar, Democrat Party.

Giriş

[1]Bu çalışma, Türk Eğitim-Sen ve Uluslararası Avrasya Eğitim Sendikaları Birliği (UAESEB) tarafından "*Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına*" 24-27 Kasım 2022 tarihinde Antalya/Türkiye'de yüz yüze ve çevrim içi platformlarda düzenlenen "*4. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*" de özet olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

[2]Dr. Abdullah Gül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, Kayseri/Türkiye, murat.karatas@agu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1174-5828.

İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) otoriter/totaliter devletlerin yenilgisiyle sonuçlandığında dünya, savaş öncesinden çok farklı bir durum kazandı. Başka bir şekilde söylemek gerekirse demokrasiyle yönetilen ABD ve İngiltere bloğu savaşı kazanan taraf olurken savaş sonrasının dünyası ise ABD ve SSCB arasında şekillendi. Öyle ki Stalin liderliğindeki SSCB'nin, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına dönük düşmanca söylemler geliştirmesi Türkiye'ye batıyla bütünüyle eklemlenme dışında bir seçenek bırakmadı. Bu durumun bir sonucu olarak Türkiye iç politik sisteminde tek partiden çok partili bir düzene geçme kararı aldı.

Dış faktörün yanında Türkiye'nin iç faktörleri de çok partili hayata geçişi zorladı. Öyle ki İkinci Dünya Savaşı'nın zorlayıcı koşulları orta-üst sınıfların güç dengesinde değişikliklere yol açarak Türkiye'nin toplumsal yapısını önemli bir biçimde dönüştürdü. Bu nokta da ticaret burjuvazisinin savaş yıllarında istif ve karaborsacılıkla aşırı zenginleştiğini ve buna dönük hükümetlerin varlık vergisi gibi düzenlemeye başvurduğunu söylemek gerekir. Diğer taraftan savaş yıllarında tarım ürünlerinin fiyatının sabit tutulmasıyla ciddi kayıplar yaşayan büyük toprak sahipleri ise, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun gündeme gelmesiyle tek partili yaşama muhalif hale geldi. Söz konusu sınıfsal tabloya ek olarak geniş halk kitlelerinin de Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) otoriter yönetiminden duydukları rahatsızlıklarda birleşince bütün muhalefet odakları kendiliğinden tek parti karşıtlığında bir araya geldi. İç ve dış faktörlerin eş güdüm halinde ortaya çıkarttığı yeni atmosferde, Cumhurbaşkanı İnönü kontrollü muhalefet stratejisini uygulamaya soktu. Bu stratejinin özünde kendi iktidarını korurken, çok partili görünüm altında kendi istediği kadrolarla ikili parti sistemi kurmayı amaçladığını söylemek mümkündür[3].

Yukarıda ifade edilen stratejinin sonucu olarak Demokrat Parti (DP) 7 Ocak 1946 tarihinde CHP içinden çıkan isimlerce kuruldu. DP'nin kuruluşundan 12 Temmuz 1947 Beyannamesine kadar geçen yaklaşık bir buçuk yıllık süreç iktidar-muhalefet ilişkisi anlamında hiçte kolay geçmedi. Bu durumun ortaya çıkmasındaki temel sebep olarak CHP ve çevresini oluşturan bürokrasinin tek parti dönemi alışkanlıklarını terk edememesi, DP'nin de geniş kitlelerde yıllar içinde CHP'ye karşı oluşan hoşnutsuzluğu iktidara gelme noktasında kullanması olduğunu söylemek mümkündür.

[3]Detaylı bilgi için Bkz. Murat Karataş, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinin İç ve Dış Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, C: 11, S: 32, Yaz/2022, Ankara.

Bu çalışmada, Türkiye'de çok partili siyasi hayatın yerleşmesi noktasında önemli bir aşama olan 12 Temmuz Beyannamesi (1947) ele alınmıştır. Söz konusu gelişmenin konu olarak ele alınmasının sebebi bu gelişmenin DP'nin iktidar partisi ve çevresince (basın, bürokrasi vb.) meşruluğunun kabul edilmesindeki öneminden ileri gelmektedir. Türk siyasal hayatında bir uzlaşı belgesi olma özelliği taşıyan belgedeki ifadelerden hareketle beyannamenin Türkiye'de çok partili hayatın yerleşmesindeki yeri ve önemi irdelenmiştir. Çalışmada, kaynaklara ulaşma, okuma, fişleme/not alma ve değerlendirme aşamalarını içeren belgesel tarama tekniği kullanılmıştır.

1. Türkiye Cumhuriyeti'nde Çok Partili Hayata Geçiş

Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili hayata geçiş denildiğinde geniş kitlelerin aklına ilk anda DP'nin kurulması gelmektedir. Ancak bu durum doğru değildir. Zira Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan DP'nin kuruluşuna kadar geçen süreçte kısa ömürlü de olsa iki önemli partinin kurulduğu bilinmektedir. Siyasal hayatın temel aktörünün CHP olduğu atmosferde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ile çok partili hayata geçme çabası sergilediği görülmektedir.

Demokrasinin olmazsa olmazlarından birisi de siyasal partiler ve buna bağlı olarak da muhalefettir. Ankara'da 23 Nisan 1920'de açılan BMM önceliğini vatanın işgalden kurtuluşu olarak belirlese de kısa süre içinde farklı gruplaşmalar ortaya çıktı. Bu gruplardan en önemlileri birinci ve ikinci grup olarak anıldı. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kendine yakın isimlerden oluşan birinci grubu 1923 sonbaharında Halk Fırkası (HF) adıyla partileştirmesi ve sonrasında giriştiği reform süreci ikinci grubun 1924 sonbaharında ilk muhalefet partisini kurmasına neden oldu. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalefet partisi olma özelliği taşıyan TCF, 17 Kasım 1924 tarihinde CHP içinden çıkan isimlerce kuruldu. Siyasal yelpazede kendisini muhafazakâr, demokrat olarak niteleyen TCF, kısa sürede toplumun farklı kesimlerinden karşılık buldu. Kanaatimizce bundaki temel sebep halkta karşılığı olan isimleri (Kazım Karabekir, Rauf Orbay vb.) bünyesinde bulundurması idi. Gerek programı gerekse de kurucularının güçlü isimler olması Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın şimşeklerini üzerine çekti. Sonuçta TCF, Şeyh Sait İsyanı sürecinde İsmet İnönü Hükümetinin talebi doğrultusunda dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle İstiklal Mahkemesi tarafından 5 Haziran 1925 tarihinde kapatıldı[4].

TCF, Takrir-i Sükûn Kanunu ile kapatıldıktan sonra yeni rejim başta alfabe değişikliği olmak üzere köklü reformları hayata geçirdi. Bununla birlikte içeride 1927-1928 yıllarının kurak

[4]Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 709.

geçmesi, dışarıda Dünya Ekonomik Buhranının (1929) yaşanması ülkenin ekonomik göstergelerini olumsuz etkiledi. Bunlara ek olarak köklü reform hareketlerinin toplumda oluşturduğu rahatsızlık ve CHP'nin kapalı bir durum alması dönemde Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı bir muhalefet partisi arayışına itti[5]. SCF, bu şartların bir sonucu olarak 12 Ağustos 1930'da Fethi Bey (Okyar) tarafından kuruldu. Ancak partinin kısa sürede toplumun farklı kesimlerinden yoğun ilgi görmesi, kendisinden CHP'yi denetlemesi istenen partinin yöneticilerinin iktidar hırsına kapılması, İzmir mitinginde yaşanan olaylar vb. nedenler partinin ömrünü kısalttı ve 17 Kasım 1930'da Ali Fethi Bey'in partinin feshini kamuoyuna duyurdu[6].

Güdümlü SCF, denemesinin de başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Türkiye, 1945 yılı yaz aylarına kadar gerçek anlamda tek partili bir dönem yaşadı. Türkiye, İkinci Dünya Savaşının sonunda Sovyetler Birliği'nden kaynaklı güvenlik tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Bu süreçte Türkiye'nin duyduğu destek ihtiyacına yanıt ABD'den geldi. Dönemde ABD'den kaynaklı ilginin temel sebebi Sovyetlerin yayılmacı politikalarının ABD çıkarlarını tehdit etmesi idi. Bunun sonucu olarak ABD, Türkiye'ye askerî ve ekonomik destek verme kararı aldı. Bununla birlikte süreçte çokta kolay gelişmedi. Cumhurbaşkanı İnönü'nün damadı Toker'in yerinde ifadesiyle 1945 yılı "*Sovyet kâbusu*" ile geçti. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotof'un Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e Mart-Haziran döneminde Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın (1925) feshini ayrıca Türkiye'den üs ve toprak talebini bildirmesiyle başta Cumhurbaşkanı İnönü olmak üzere ülkeyi yönetenler ciddi bir kaygı içine düştüler[7].
Dönemde aynı zamanda CHP lideri de olan Cumhurbaşkanı İnönü, çok partili hayata geçişin alt yapısını bizatihi kendisi hazırladı. Cumhurbaşkanı İnönü ilk adımı 19 Mayıs 1945 Nutku ile attı. Söz konusu gelişmede Cumhurbaşkanı İnönü, "*Memleketimizin siyasi idaresi, Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikâmette ilerlemeleri ve şartları ile gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren şartları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi, demokrasi yolunda mütemadiyen ilerletmiştir. Büyük Millet Meclisi'nin kudretli elinde olan millet idaresi, demokrasi yolunda gelişmesine devam edecektir*"[8] şeklinde çok partili hayata geçiş konusunda ilk işareti verdi.

[5]Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 25-33.
[6]Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Yay. Haz. Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s. 537.
[7]Metin Toker, *Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu*, Akis Yayınları, Ankara, 1971, s. 5-42.
[8]Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004, s. 30.

Bundan sonra ki süreçte TBMM'de 1945 yılı baharında başlayan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmeleri ve bu sırada CHP Parti Grubuna Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan'ın verdiği Dörtlü Takrir de çok partili hayata geçişi tetikledi. Zira geniş topraklara sahip başta Menderes olmak üzere muhalifler Kanun tasarısında ifade edilen geniş topraklı ailelerin bir kısım toprağının alınarak topraksız/az topraklı ailelere verilmesine karşı çıkmaktaydılar. Buna ek olarak muhalifler TBMM çalışmalarındaki görüşmelerin demokrasi ilkelerine uygun gelişmediği, ayrıca demokratik olan 1924 Anayasası'nın uygulanmadığını söylüyorlardı. Ayrıca TBMM'nin hükümeti kontrol etmesi, çok partiye dayalı siyasi hayatın gelişimine izin verilmesi de takrirde dile getirilen konulardı[9]. Cumhurbaşkanı İnönü, CHP liderliğine kısa süre içinde Dörtlü Takriri reddettirerek söz konusu tarihi belgeye imza koyan isimleri CHP'den kopmaya ve bir muhalefet partisi kurmaya zorladı.

Cumhurbaşkanı İnönü'nün süreçte muhalif partinin önünü açmayı hedefleyen ikinci hareketi de 1 Kasım 1945 tarihindeki TBMM'nin yeni yasama dönemi açış konuşması oldu. Bu konuşmasında İnönü, iktidar partisi karşısında bir muhalefet partisinin gerekliliğine işaret ederek TCF ve SCF denemelerinin başarılı olamamasını şanssızlık olarak ifade etti. Bunlara ek olarak demokrasi ve hürriyet havasının doğal seyrinde gelişmesi halinde muhalif partinin kurulmasının mümkün olacağını söyleyen İnönü, iktidar partisi içinde hizip şeklinde hareket ederek değil de açıktan durum alınmasının doğru bir yol ve yapıcı tutum olacağını dile getirdi[10]. Diğer taraftan çok partili hayata geçiş kararı CHP'nin kendi bünyesiyle de ilgili kararların alınması sonucunu doğurdu. Bu amaçla 10 Mayıs 1946 tarihinde CHP İkinci Olağanüstü Kurultayı toplandı. Sonuçta kurultay milletvekili seçimlerinin tek dereceli olması, dernek kurma yasağının kaldırılması, müstakil gruba son verilmesi, milli şef ve değişmez genel başkanlık uygulamasına son verilmesi vb. CHP'nin yapısı bakımından önemli ve demokratik doğrultuda kararları aldı[11].

Dönemde Cumhurbaşkanı İnönü'nün konuşması kamuoyunda, Dörtlü Takrire imza koyanlara muhalefet partisi kurulması için açık bir davet olarak yorumlandı. Sonuçta muhalifler 7 Ocak 1946 tarihinde DP adıyla partilerini kurarak siyasal mücadeleye başladı. DP kuruluşuyla birlikte tek parti rejimine özgü olan kural ve uygulamaların değiştirilmesini istedi. Diğer taraftan süreçte ilk muhalefet partisinin Milli Kalkınma Partisi (MKP) adıyla işadamı Nuri

[9]Rıfkı Salim Burçak, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş*, Olgaç Matbaası, Ankara, 1979, s. 58.
[10]Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2017, s. 8.
[11]Suna Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 95-96.

Demirağ tarafından kurulduğunu söylemek gerekir[12]. Siyasal ömrü boyunca ciddi bir başarı ortaya koyamayan partinin esas önemi, tek partili dönemin artık geride kaldığının kanıtı olmasıdır[13].

2. Beyannameyi Doğuran Süreç

DP, Türk toplumunun ilk kez doğrudan seçmen olduğu 21 Temmuz 1946 erken genel seçimlerinde 62 milletvekili kazanarak TBMM'de temsil hakkı elde etti. Ancak söz konusu seçimler, CHP-DP ilişkilerinin gerilmesinin de başlangıcı oldu. Zira 1946 seçimlerinde uygulanan açıkta oy, gizlide sayım ve seçimin idarenin denetiminde olması usulü bu seçimleri Türk siyasi tarihinin en tartışmalı seçimlerinden biri durumuna getirdi. Tarihe "*usulsüz seçim*" ya da "*şaibeli seçimler*" şeklinde geçen 1946 seçimi bugüne kadar devam eden şehir efsanesinin doğmasına neden oldu. Bunun nedeni DP'nin uzun yıllar seçimlerde hile yapıldığı iddiasını dillendirmesi ek olarak seçim sonuçlarını tartışmalı kılmasıdır[14].

Diğer taraftan 1946 seçimlerinden sonra CHP-DP arasında gerginliği artıran asıl gelişme Cumhurbaşkanı İnönü'nün sertlik yanlısı Recep Peker'i Başbakanlığa getirmesi oldu[15]. Türkiye'yi çok partili hayata Cumhurbaşkanı İnönü'nün gayretleri taşımakla birlikte 1946 seçimlerinden sonra çok partili yaşamın yerleşme sürecinde Başbakanlığa Peker'in getirilmesi dönemin ruhuna uygun düşmediğini söylemek gereklidir. Zira Peker, tek parti ve şef idaresi taraftarı olan, aynı zamanda uzlaşıdan uzak, anlaşmazlıkların çözümünde şiddet kullanmaya eğilimli bir kişilik idi[16]. Dönemde CHP'nin önemli isimlerinden olan Hilmi Uran'ın anılarına göre Başbakanlık teklifi önce kendisine yapılmış onun kabul etmemesi üzerine teklif, Recep Peker'e yapılmıştı[17]. 5 Ağustos 1946'da TBMM'den güvenoyu alan Peker hükümeti ile DP

[12]Türkiye'de çok partili hayatın ilk partisi olma özelliği taşıyan parti İşadamı Nuri Demirağ tarafından 18 Temmuz 1945 tarihinde İstanbul'da kuruldu. Parti, programında devletçiliği reddetmekte, tek dereceli seçim yapılmasını, cumhurbaşkanının doğrudan millet tarafından seçilmesini, sanayi ve ticarette serbeste rekabeti, dış politika da ise, "İslam Birliği-Şark Federasyonu" istemekteydi. F. Hüsrev Tökin, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (18939-1965)*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s. 78.

[13]Osman Akandere, *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler1938-1945*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 410.

[14]Mehmet Serkan Şahin, "1946 Milletvekili Genel Seçimlerinde Yaşanan Yolsuzluklar ve Buna İlişkin İddialar", *Türk Demokrasi Tarihi (1945-1980) Liderler, Partiler ve Seçimler*, (Ed. Dr. Murat Karataş), Efe Akademi Yayınları, İstanbul, 2021, s. 113-116.

[15]Dönemde Peker Hükümeti'nin en tartışmalı uygulamalarından biri 7 Eylül Kararları oldu. Söz konusu uygulama ile Türk lirası yabancı paralar karşısında %40 oranında devalüe edilirken, ithalat kolaylaştırıldı ayrıca bankaların altın satmasına izin verildi. Berkes'e göre bu uygulama ile hükümet Almanya'ya endeksli ekonomi ve para piyasasından çıkıp, ABD merkezli ekonomi ve para piyasasına girme amacıyla hareket etti. Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 383-384.

[16]Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1938-1950*, C: 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 456.

[17]Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 368.

arasında ilk gerginlik hükümet programının meclis görüşmeleri sırasında yaşandı. Hükümet programı okunduktan sonra DP program üzerinde görüş bildirmek için kendilerine iki gün süre verilmesini istemiş ancak bu istek CHP tarafından uygun görülmemiş ve tartışmalar gölgesinde yapılan oylamada hükümet programı 53 hayır oyuna karşılık 378 evet oyu ile kabul edilmiştir[18]. Her ne kadar Peker Hükümeti, meclisten zorlanmadan güvenoyu alıp çalışmaya başlasa da iktidar-muhalefet arasındaki ilişkiler hiçte istenilen gibi olmadı. Bu noktada örneğin DP'li Menderes'in 1947 yılı bütçe görüşmeleri sırasında bütçede köylüye yeterli desteğin verilmediği, tasarruf önlemlerinin gerçekçi olmadığı, vergi sisteminde değişiklikler yapılması gerektiği vb. şeklindeki eleştirilerine meclis kürsüsünden Başbakan Peker'in kullandığı "*psikopat bir ruhun ifadesi*" nitelemesi DP'lilerin Bayar öncülüğünde Meclis Genel Kurulunu terk etmelerine sebep oldu. Bu durum aslında 12 Temmuz Beyannamesine giden süreçte ilk ciddi kırılma noktası idi. Zira DP'liler Cumhurbaşkanı İnönü'nün Başbakan Peker ve DP lideri Bayar ile görüşmesinden sonra yeniden meclise döndüler. Ancak DP'liler meclise döndükten sonra bütçeye hayır oyu kullandılar ayrıca partisinin oylarıyla Cumhurbaşkanı seçilen İnönü meclise yemin için geldiğinde "*Meclis kimsenin önünde ayağa kalkmaz*"[19] diyerek ayağa kalkmadılar.

DP'nin kuruluşundan 12 Temmuz 1947 Beyannamesi'ne kadar geçen sürenin çok partili hayata geçişte en kritik dönem olduğunu söylemek gerekir. Bu süreçte CHP, DP'yi yasaları ihlal etmekle suçlarken DP de CHP'yi antidemokratik yönetim anlayışının temsilcisi olmakla itham etti. Bu noktada örneğin DP lideri Bayar, Başbakan Peker'i partisi üzerinde baskı uygulamak ve tek parti geleneklerini sürdürmekle suçladı. Bu şartlarda altında DP kuruluşundan bir yıl sonra Birinci Kongresini (7 Ocak 1947) yaptı. Söz konusu kongrede DP, CHP'ye meydan okuyarak "*Hürriyet Misakı*" adlı tarihi belgeyi kamuoyuna açıkladı. Bu belgede DP şayet Peker Hükümeti antidemokratik uygulamalardan vazgeçmez ve ayrıca muhalefetin beklediği yasal düzenlemeleri uygulamaya sokmazsa Meclisi terk edeceklerini ve sine-i millete döneceklerini kamuoyuna duyurdu. Buna ek olarak belgede ayrıca Cumhurbaşkanlığı ile parti genel

[18]Peker Hükümeti Programında Çok partili hayatın devam ettirileceği bu anlamda tek kişi yönetimine son verileceği, dış politikada ABD-Batı ve Arap dünyası ile ilişkilerin geliştirileceği ayrıca Rusya ile yeniden dostluk ortamı yakalanacağı ifadeleri öne çıkmıştı. Sabit Dokuyan, *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye (Dış Politika-İç Politika*, C: 1, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 261-262.

[19]Mehmet Ali Birand-Can Dündar-Bülent Çaplı, *Demir Kırat Bir Demokrasinin Doğuşu*, Can Yayınları, İstanbul, 2016, s. 52-76; Altan Öymen, *Bir Dönem Bir Çocuk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 537.

başkanlığının birbirinden ayrışması, seçim kanununun değiştirilmesi, idarenin tarafsızlığının sağlanması, Anayasaya aykırı kanunların değiştirilmesi gibi talepler dile getirildi[20].

Diğer taraftan Başbakan Peker'in DP'nin taleplerini dikkate almadığı gibi DP'ye karşı sertleşmesi ortamı daha da gerdi. DP Kongresi'nden çıkan ve DP Genel Başkanı Celal Bayar'ın ağzından basına da yansıyan bu istekler karşısında Peker'in sertleşmesiyle iktidar ve muhalefet partileri arasındaki ilişkiler iyice gerildi. Bu noktada örneğin Başbakan Peker, 1947 yılının bahar aylarında basına kışkırtıcı dini propaganda yapan DP'nin kapatılabileceğini yönünde seslendi[21]. 1947 Temmuzuna gidilirken Peker Hükümetinin İçişleri Bakanı, DP'yi yıkıcı faaliyetlerle yan yana anarken, DP ise geri adım atmadan siyasetini sertleştirdi. Sonuçta iktidar ve muhalefet partileri arasındaki ilişkilerin çıkmaza girdiğini gören Cumhurbaşkanı İnönü, ülkede çok partili hayatın yerleşmesi adına tarihi rolünü oynadı.

Diğer taraftan 12 Temmuz Beyannamesi'nin kamuoyuna duyurulduğu süreçte ABD ve Türkiye arasında Truman Doktrininin yardım programına ilişkin bir sözleşme imzalandı. Turan vb. isimlere göre bu gelişmeleri sadece bir rastlantı olarak değerlendirmek oldukça güçtür. Bu görüş sahiplerine göre 1947 yılı devrimlerin ve ilkelerin tartışmaya açıldığı ve oy uğruna ilk ödünlerin verildiği bir tarih idi[22].

3. Beyannamenin İçeriği

Henüz emekleme dönemindeki çok partili hayatın çıkmaza girdiğini gören Cumhurbaşkanı İnönü, iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkileri düzenleme adına 7 Haziran 1947 tarihinde ilk kez devreye girdi. 12 Temmuz 1947 tarihine kadar DP lideri Bayar ve Başbakan Peker ile dokuz kez görüştü. Bu görüşmelerin birinde her iki isim birlikte Çankaya Köşkü'nde hazır bulundu[23]. Görüşmeler de DP lideri Bayar daha çok iktidar ve idarenin DP'ye dönük uyguladığı baskılar, Cumhurbaşkanının tarafsızlığı, seçim emniyeti vb. konular üzerinde durdu. Başbakan Peker ise DP'yi iktidara dönük yıkıcı bir dil kullanarak ülkede karmaşa ortamı oluşturmakla itham etti[24].

[20]Murat Karataş, "Türk Siyasal Hayatında Demokrat Parti (1946-1960), *Türk Demokrasi Tarihi (1945-1980) Liderler, Partiler ve Seçimler*, Ed. Dr. Murat Karataş, Efe Akademi Yayınları, İstanbul, 2021, s. 44.
[21]Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 269.
[22]Şerafettin Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003, s. 270; Esma Torun, II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Kültürel Değişimler –İç ve Dış Etkenler- (1945-1960). Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2006, s. 232-233; Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 42.
[23]İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 337-339.
[24]Serdar Cem Sediroğlu, "Soğuk Savaş Başlangıcı ve Türkiye'de Demokrasi Yansımaları (1947-1950)", *Türk Demokrasi Tarihi (1945-1980) Liderler, Partiler ve Seçimler*, Ed. Dr. Murat Karataş, Efe Akademi Yayınları, İstanbul, 2021, s. 32-33.

Sonuçta yaklaşık kırk beş günlük bir sürecin sonunda çok partili sistemin temellerini atan resmi bildiri 11 Temmuz günü radyo ve Ajans'a verildi. 12 Temmuz günü ise ulusal basında yayımlandı. Türk demokrasisinin gelişiminde bir dönüm noktası olma özelliği taşıyan belgede, Cumhurbaşkanı İnönü, ilk olarak Başbakan Peker ve DP lideri Bayar ile yaptığı görüşmeleri anlatmış sonra da iki taraftan beklentilerini netleştirmişti. Cumhurbaşkanı İnönü, beyannamenin amacını iki taraf arasında tıkanan ilişkileri partiler üstü konumuyla çözmek şeklinde ifade etti. Ona göre, bu aşamada kimin haklı kimin haksız olduğunu aramaya gerek yoktu. İki tarafında kendine göre haklı sebepleri olması normaldi. Buna göre Cumhurbaşkanı İnönü'nün varmak istediği sonuç, iki partinin birbirlerine güven duymalarını sağlamaktı. Ülkedeki tüm siyasi aktörlerin iktidar partisinin sahip olduğu imkânlar içinde çalışmaya hakkı vardı ve tüm siyasi partilere karşı tarafsız ve eşit davranılması gerekmekteydi.

Diğer taraftan Cumhurbaşkanı İnönü'nün yukarıdaki ifadelerinden Başbakan Peker'e rağmen, DP'nin dillendirdiği baskı iddialarını kabul ettiği anlaşılmaktaydı. Ayrıca DP, Başbakan Peker'in belirttiği gibi ihtilalci bir teşekkül olmayıp kanunların belirlediği ölçüler içinde muhalefet yapmaktaydı. Bunlara ek olarak muhalefet, kanunların belirlediği şartlar içinde yaşamalı ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından emin olmalıydı. Sonuçta Cumhurbaşkanı İnönü'nün bu açıklaması ülkenin net bir şekilde çok partili hayata geçmiş olduğunun bir belgesiydi.

3.1. Cumhurbaşkanı İnönü'nün İktidar ve Muhalefet Partilerine Eşit Mesafede Olduğunun Vurgulanması

Cumhurbaşkanı İnönü'nün iktidar ve muhalefet partilerine eşit mesafede olduğu, "*...İhtilalci bir teşekkül değil, bir kanuni siyasi partinin metotları ile çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır. Bu zeminde ben, Devlet Reisi olarak, kendimi her iki partiye müsavi derecede vazifeli görürüm...*" tarzında beyannameye yansımıştı. Cumhurbaşkanı'nın CHP ve DP'ye aynı mesafede bulunduğunu açıklaması ülkede çok partili hayatın kalıcılığında oldukça kayda değerdir. Zira dönem itibariyle partili cumhurbaşkanlığı sistemine sahip ülkede Cumhurbaşkanı'nın iktidar ve muhalefete aynı mesafede olduğunu açıklaması girilen yeni dönemin bir zorunluluğudur. Sadece bu gelişme bile bize, rejimin tek parti ile yola devam etmeyeceğini göstermekte, CHP'nin yanında başka partilere de siyaset zeminin açılması gerektiğini göstermektedir. Bunun sonucu olarak ülke de artık çok partili hayat açısından geri dönülemez bir noktaya gelindiğini söylemek mümkündür.

3.2. Muhalefete Güvenceler Verilmesi

Çok partili hayatın olmazsa olmazlarından birisi de birden fazla sayıda siyasi partinin güven içinde faaliyette bulunabilmesidir. Türkiye'de çok partili hayatın yerleşmesi sürecinde (1946 - 1950) muhalefet partisi olan DP, sürekli olarak iktidar partisi durumundaki CHP'nin baskılarına maruz kalmaktan şikâyet etti. Bu durumun bir sonucu olarak ortaya çıkan 12 Temmuz Beyannamesi DP'nin söz konusu yakınmalarına da cevap vermeyi amaçlayan uzlaşma ifadelerini içermektedir. Buna göre Başbakan Recep Peker, idare teşkilâtının DP'ye baskı yaptığını kabul etmemekteydi. Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Peker'in, idarenin DP'ye baskısını kabul etmeyeceğini açıklamasını Beyanname de DP için bir garanti olarak nitelemektedir. Bu noktada Beyannameyle, Cumhurbaşkanı İnönü'nün demokrasinin en temel özelliklerinden birisi olan iktidarın muhalefete tahammül göstermesi ve ayrıca muhalefetin varlığını kabul etmesi prensibini ülkede hayata geçirmeye çalıştığı şeklinde okumak mümkündür. Örneğin; "… *ihtilalci bir teşekkül değil, bir kanuni siyasi partinin metotları ile çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır…*" diyen Cumhurbaşkanı İnönü burada "*ihtilalci teşekkül*" , "*kanuni siyasi parti*" ifadelerine yer verirken CHP'nin DP'ye ve onun siyaset tarzına dönük endişelerine de kısmen hak verdiğini göstermektedir.

Diğer taraftan muhalefet partisine de siyaset yapma sınırı çizen Cumhurbaşkanı İnönü, "*DP kanuni çerçevede, meşru bir siyasi parti olarak çalıştığı ve bir ihtilal teşekkülü gibi faaliyette bulunmadığı sürece CHP ile eşit şartlarda siyaset yapma imkânına ve fırsatına sahip olacaktır*" düşüncesini taşımaktaydı. Buna ek olarak Cumhurbaşkanı İnönü'nün DP'ye dönük bir diğer kayda değer ikazı da partideki "…*hususi maksat sahiplerinin*…" faaliyetlerini etkisiz bırakma konusunda dikkatli olmaları idi. Bununla kastedilen, CHP'lilerin şikâyetlerine konu olan sert söylem sahipleriydi. Beyanname'nin sonuna doğru Cumhurbaşkanı İnönü, muhalefete verilen güvenceyi teyit edercesine *"…muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır…*" tarzında konuşmaktaydı.

3.3. Devlet Kurumlarının İktidar ve Muhalefet Partilerine Eşit ve Tarafsız Davranacağının Vurgulanması

12 Temmuz Beyannamesi'nin Türkiye'de çok partili hayatın yerleşmesinde dikkate alınması gereken bir diğer yönü de, idare olarak ifade edilen bürokrasinin (askeri – sivil) CHP ve DP'ye karşı olan konumuna ilişkindir. Beyanname de iktidar partisi durumundaki CHP'nin durumuyla ilgili olarak "…*meşru ve kanuni siyasi partilere karşı tarafsız, eşit muamele mecburiyeti, siyasi hayat emniyetinin temel şartıdır…*" ifadeleri kullanılmaktadır. Ayrıca bu bağlamda beyanname

de siyasi partilerle idare mekanizması arasındaki ilişkilere de değinilmektedir. Bu noktada idare mekanizmasında çalışanların, hangi siyasi parti işbaşına gelirse gelsin onların haklarına ve itibarlarına karşı adaletli bir zihniyette çalışacaklarına inandırmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Bu vurgusuyla Cumhurbaşkanı İnönü, hem idareyi uzun yıllardır tekelinde tutan CHP'ye, bir gün seçimle iktidarı kaybedebileceği mesajı vermekte hem de idareyi fiilen elinde bulunduran askeri – sivil bürokrasinin partiler arasında adaletli davranması gereğini ortaya koyuyordu. Cumhurbaşkanı İnönü, idare mekanizmasının iktidar ve muhalefet partileri karşısında adaletli davranması gerektiği düşüncesini kısa süre sonra çıkacağı yurt gezisinde idare mekanizmasının en küçük jandarma karakoluna kadar partilere eşit gözle bakan tarafsız ve adaletli durumda olması gerektiği şeklinde tekrarlıyordu[25].

4. Beyannamenin İktidar ve Muhalefet Partisi Üzerindeki Etkileri

Daha önce de ifade edildiği gibi uzun yıllar ülkeyi tek parti olarak yöneten CHP ve onun içinden çıkan isimlerce kurulan DP arasında geçen sert mücadeleler 12 Temmuz Beyannamesini ortaya çıkardı. Söz konusu belge ülkede çok partili hayatı yerleştirmeyi hedefledi. Dönemin basınındaki yansımalarına bakıldığında 12 Temmuz Beyannamesinin, hem CHP yanlısı Ulus'ta hem de DP yanlısı Kuvvet'te olumlu karşılandığını görmekteyiz[26]. Bununla birlikte Beyanname, CHP ve DP içinde ciddi tartışma ve fikri ayrılıklara da sebep oldu. Her iki parti içindeki uzlaşma istemeyen sertlik yanlısı grupların, Beyannameye kendi bakış açılarına göre karşı çıktıkları görülmektedir. Bu noktada örneğin; DP içindeki muhalifler Beyannameyi CHP'ye ya da İnönü'ye verilen bir taviz olarak görürken, CHP içindeki çok partili hayata geçiş kararını erken bulan sertlik yanlıları da yumuşamadan rahatsız olmuştur. Sonuçta Beyanname kaynaklı görüş ayrılıkları DP içinde iyiden iyiye arttığında DP yönetimi 22 Temmuz 1947 tarihinde Küçük Kongre toplamak zorunda kaldı. Kongre sonrasında ortaya çıkan bildiride 12 Temmuz Beyannamesinin sağlamlığından duyulan endişelere ayrıca Başbakan Peker Hükümeti'nin zihniyetinde ve gidişinde hiçbir şey değiştirmeme arzusunda olduğu tespitlerine yer verildi. Bunlara ek olarak bildiride, şekilden ibaret bir muhalefet ve murakabenin, memleket için çok zararlı olan bugünkü gidişi düzeltmeyip tersine pekiştirebileceği kaygısı da dile getirildi[27].

[25]Cezmi Eraslan, "Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz (1947) Beyannamesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C: VI, S: 22, 2001, Ankara, s. 151.
[26]Ensar Yılmaz, *Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları 1945-1950*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 269; Mustafa Çufalı, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)*, Babil Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 106.
[27]Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi IV Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 213-215.

Küçük Kongre sürecinde DP'de Fevzi Çakmak, Kenan Öner, Osman Bölükbaşı, Sadık Aldoğan, Yusuf Hikmet Bayur gibi isimler CHP ile uzlaşmaya yanaşmak istemeyen isimler olarak ortaya çıktılar. Bu isimlerden Bölükbaşı, 12 Temmuz Beyannamesi'ni CHP'ye ya da İnönü'ye verilen bir taviz olarak değerlendirdi ve partiden ayrıldı[28]. Bölükbaşı dışındaki muhalifler de zaman içinde ya DP'den ihraç edildiler ya da kendileri partiden ayrılmak zorunda kaldılar. Sonuçta DP'den ayrılanlar 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi (MP) adıyla yeni bir parti kurdular[29].

Beyannamenin DP'ye yansıması bu şekilde olurken CHP'ye yansıması ise Cumhurbaşkanlığı ile parti genel başkanlığının birbirinden ayrılması ayrıca DP ile ilişkilerin düzenlenmesi noktasında ciddi görüş ayrılıklarının yaşanması şeklinde oldu. Bu noktada CHP'de uzlaşmaya yanaşmayan isim aslında beyannameyi benimsemiş gibi görünmekle birlikte süreçte buna uyman Başbakan Peker oldu. Nitekim beyannameden sonra onun muhalefete karşı tutumunda ciddi bir değişiklik olmadı ve Peker, çok partili hayata taraftar olmadığını her fırsatta gösterme yoluna gitti. Örneğin Başbakan Peker, Cumhurbaşkanı'nın anayasal olarak siyasi partiler arasındaki çekişmelerde karar almaya yetkisi bulunmadığını, parti çekişmelerinde tarafsız kalması gerektiğini söyledi[30]. Bu durum karşısında Cumhurbaşkanı İnönü birbirini takip eden üç adım attı. Cumhurbaşkanı İnönü'nün ilk adımı Nihat Erim öncülüğünde 35'ler Hareketini destekleyerek Başbakan Peker'in parti grubunda azınlığa düşürülmesi ve istifasının sağlanması sonrasında yeni hükümetin ılımlılığı ile bilinen Hasan Saka'ya kurdurulması oldu[31]. Bu süreçte Cumhurbaşkanı İnönü'nün ikinci adımı içinde DP'li Nuri Özsan'ın da olduğu kalabalık bir heyetle Doğu Anadolu ve Karadeniz gezisine çıkmak oldu. Bu gezi sırasında ilk defa DP teşkilatlarını ziyaret eden Cumhurbaşkanı İnönü, ülkede çok partili hayatın yerleşmesi noktasında iktidar ve muhalefete uyarılarda bulunurken, siyasette anlayış, hoşgörü ve uzlaşı ortamının devamı üzerinde durduğu görüldü. Yaklaşık iki hafta süren gezi sonunda Ankara'ya dönen Cumhurbaşkanı İnönü'yü karşılayanların arasında CHP heyetine ek olarak DP'li Adnan

[28]Adem Çaylak, *Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi*, ATAM Yayınları, Ankara, 2010, s. 65-70.
[29]Burhan Barlas, "Millet Partisi", *Türk Demokrasi Tarihi (1945-1980) Liderler, Partiler ve Seçimler*, Ed. Dr. Murat Karataş, Efe Akademi Yayınları, İstanbul, 2021, s. 138-139.
[30]Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950), Bilgi Yayınevi*, Ankara, 1998, s. 194.
[31]Cüneyt Arcayürek, *Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 121; Bir yandan DP'nin, diğer yandan da kendi partisi içindeki milletvekillerinin sert eleştirileri ile karşı karşıya kalan Başbakan Peker, sağlık sorunlarını gerekçe göstererek istifa etti. Daha gerçekçi neden ise artık Cumhurbaşkanı İnönü'nün kendisine verdiği desteği çekmiş olması idi. İnönü'yü böyle davranmaya iten neden ise Peker'in, değişen iç ve dış koşullara ayak uyduramaması idi. Necdet Ekinci, *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s. 335.

Menderes ile Fuat Köprülü de vardı[32]. Cumhurbaşkanı İnönü'nün üçüncü adımı ise 17 Kasım 1947 tarihinde CHP Yedinci Kurultayını toplamak oldu. CHP tarihinde "*demokratikleşme kurultayı*" olarak anılan söz konusu kurultayda genel başkanlık divanının kaldırılması, Valilerin il başkanı olması uygulamasına son verilmesi, İlkokullarda din dersinin okutulması, tanınmış tarihi kişiliklerin türbelerinin açılması, imam-hatip kurslarının açılması, hacca gitmek isteyenlere döviz sağlanması, Ankara'da ilahiyat fakültesi açılması vb. kararlar alındı[33]. Söz konusu kararlar 12 Temmuz Beyannamesi doğrultusunda alınırken, 1947-1950 yılları arasında çalışan Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay hükümetleri tarafından uygulamaya konuldu.

Kanaatimizce dış şartların zorlamasıyla Türkiye'nin çok partili hayata geçirmesi kararını alan Cumhurbaşkanı İnönü'nün kararlılığı 12 Temmuz Beyannamesi sonrası yaşanan olaylarda daha açık bir şekilde görülmüştür. Cumhurbaşkanı İnönü bu süreçte kararlı davranmak zorundaydı, zira çok partili hayata geçme kararını kendisi almıştı. Kendisinin başlattığı bu sürece sahip çıkması gerekliydi. İktidar ve muhalefet partileri arasındaki çekişmelere kayıtsız kalması halinde çok partili hayat denemesi başarısızlığa uğrayabilirdi. Bu durumu Cumhurbaşkanı İnönü yıllar sonra damadı Metin Toker'in dergisi Akis'in sorularını yanıtlarken "… *Ölçülerin kaçtığı, sabırların tükendiği devreye girmiştik. 1947 hakiki bir buhran noktasıdır. Ümitsizlik aşikâr bir hale geldiği zaman 12 Temmuz Beyannamesiyle demokrasi hayatının yerleşmesi için kat'i tedbir tarafımızdan alınmıştır*"[34] şeklinde ifade ettiği görülmektedir.

Sonuç

Türkiye, Atatürk döneminde TCF ve SCF ile iki kez çok partili hayat tecrübesi yaşadı. Ancak söz konusu tecrübelerin ömrü uzun süreli olmadı. 1930-1945 arası ülkede gerçek anlamda tek parti dönemi olarak yaşanırken dönemin asıl aktörü CHP oldu. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü yönetimindeki Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na fiilen katılmadı. Bununla birlikte genel seferberlik ilan ederek ciddi bir nüfusu savaş süresince silahaltında tuttu. Bu durum savaş yılarında üretimin düşmesi buna karşılık tüketimin artması, yüksek enflasyon ve temel tüketim mallarında yokluk/kısıtlama olarak toplumun hayatını etkiledi. Bu ortamda hükümetler devreye koydukları yeni vergilerle (Varlık Vergisi vb.) süreci yönetmeye çalıştılar.

Sonunda Avrupa'nın kendi iç çelişkilerinden ortaya çıkan İkinci Dünya Savaşı otoriter/totaliter devletlerin yenilgisiyle sonuçlandığında Cumhurbaşkanı İnönü, iç ve dış zorlamaların ama daha

[32]İsmet Bozdağ, *Değişim Şafağı*, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 73.
[33]Hikmet Bila, *CHP 1919-2009*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 112-114.
[34]Süleyman Kocabaş, *İnönü Dönemi Milli Şef Yönetimi-Demokrasiye Geçiş 1938-1950*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 487-488.

çok dış şartların zorlamasıyla tek parti iktidarına son vererek ülkede çok partili hayata geçiş kararı aldı. Bununla birlikte Türkiye'de çok partili hayatın yerleşmesi kolay olmadı ve oldukça sancılı bir süreç yaşandı. CHP içinden çıkan isimlerce kurulan DP, kısa sürede toplumun farklı katmanlarının ilgi odağı haline geldi. Uzun yıllar muhalefetsiz bir iklimde ülkeyi yöneten CHP ve bürokrasi (askeri-sivil) süreçte muhalefete karşı tahammülsüz davranışlar içine girdi. Özellikle 1946 genel ve 1947 muhtar seçimlerinde yaşananlar DP'yi iktidar ve bürokrasiye karşı güvensizlik içine soktu. Aynı şekilde DP'nin Birinci Büyük Kongresinde alınan kararlar iktidar ve bürokrasiyi DP'ye karşı kuşkuya sevk etti. CHP ve DP arasında yaşanan bu derin güvensizlik hali henüz emekleme dönemindeki çok partili hayatı sancılı bir sürece soktu.

Söz konusu sancılı süreci bitirmeyi amaçlayan 12 Temmuz Beyannamesi, Cumhurbaşkanı İnönü tarafından DP lideri Celal Bayar ve Başbakan Recep Peker ile gerçekleştirilen bir dizi görüşmelerin sonucunda kaleme alındı. Bu belgede, çok partili hayattan geri dönüş olmayacağının kesin bir dille vurgulaması DP'nin kurumsallaşmasını dolayısıyla da muhalefetin varlığını güvence altına aldı. Beyanname doğrultusunda Cumhurbaşkanı İnönü kısa süre sonra içinde DP'li Nuri Özsan'ın da olduğu kalabalık bir heyetle Doğu Anadolu ve Karadeniz gezisine çıktı. Yaklaşık iki hafta süren bu gezinin en önemli sonucu Cumhurbaşkanının iktidar ve muhalefet arasında tarafsız olacağını göstermesi oldu. Bunu daha sonra Başbakanlık koltuğuna oturan Şemsettin Günaltay'ın DP'yi ziyareti izledi. Dönemin sonunda gizli oy, açık sayım ve seçimlerin yargı denetiminde olması ilkesinin hayata geçmesini ise beyannamenin en önemli çıktısı olarak değerlendirmek mümkündür.

Diğer taraftan her ne kadar 12 Temmuz Beyannamesi, çok kolay ortaya çıkmasa da sonuçta iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkileri normalleştirme işlevi gördü. Beyanname, iktidar ve muhalefetin eşit şartlarda rekabet edebilmesinin zeminini oluşturmada ciddi bir dönüm noktası oldu. Söz konusu durum, CHP'de ve DP'de uzlaşmaya yanaşmayan grupların partilerinden bir şekilde tasfiye olmalarıyla veya etkin konumlardan uzaklaştırılmalarıyla ortaya çıktı. Bu sürecin en önemli kaybedeni Başbakan Recep Peker ve çevresi olurken, DP'den ayrılanlar da MP adıyla yeni bir parti kurdular. Bu noktada beyannamenin, adeta kendisinden sonraki dönemin kırmızıçizgisi olduğunu söylemek gereklidir. Zira gerek iktidar partisinde gerekse de muhalefet partisinde bu sürece uyum sağlamak istemeyenler sistemin dışına itildiler. Her iki partinin üst yönetiminde beyannameye itiraz edenler bulunmakla birlikte partilerin genel olarak beyannamenin ruhuna uygun davranmaları ölçüsünde iktidar-muhalefet çekişmeleri ilerleyen süreçte rayına oturdu.

Beyanname dönemde Cumhurbaşkanı İnönü'nün, iktidar ve muhalefet partisi arasında hakem rolü oynadığı bir görüşmeler dizisi sonucunda ortaya çıktı. Bu süreçte aynı zamanda CHP lideri de olan İnönü'nün yeni döneme dönük etkinlik kazandığını söylemek mümkündür. Bu anlamda Cumhurbaşkanı İnönü, 12 Temmuz Beyannamesi'ni yayımlayarak kendisini her iki partiye eşit derecede görevli gördüğünü kamuoyuna duyurdu. Sonuç olarak söylemek gerekirse ülkede siyasal ortamı yumuşatmada ve çok partili hayatın yerleşmesinde ciddi katkısı olan 12 Temmuz Beyannamesi CHP liderliğini de üstünde taşıyan Cumhurbaşkanı İnönü'nün başarısı olarak tarihe mal oldu.

Kaynakça

Ahmad, F. ve B. Turgay (1976). *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Akandere, O. (1998). *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler1938-1945*, İz Yayıncılık, İstanbul.

Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara.

Arcayürek, C. (1985). *Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Aydemir, Ş. S. (2000). *İkinci Adam 1938-1950*, C: 2, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Barlas, B. (2021). "Millet Partisi", *Türk Demokrasi Tarihi (1945-1980) Liderler, Partiler ve Seçimler*, Ed. Dr. Murat Karataş, Efe Akademi Yayınları, İstanbul, ss. 135-155.

Berkes, N. (2005). *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Bila, H. (2008). *CHP 1919-2009*, Doğan Kitap, İstanbul.

Bozdağ, İ. (1993). *Değişim Şafağı*, Emre Yayınları, İstanbul.

Çaylak, A. (2010). *Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi*, ATAM Yayınları, Ankara.

Çufalı, M. (2004). *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)*, Babil Yayıncılık, Ankara.

Dokuyan, S. (2013). *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye (Dış Politika-İç Politika*, C: 1, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Ekinci, N. (1997). *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

Emrence, C. (2006). *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Eraslan, C. (2001). "Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz (1947) Beyannamesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C: VI, S: 22, Ankara, ss. 141-157.

Eroğul, C. (2017). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul.

Gologlu, M. (2021). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi IV Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

İnönü, İ. (2017). *Defterler (1919-1973)*, Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Karataş, M. (2021). "Tek Parti Döneminde Türkçülük Düşüncesinin Son Baharı: 1944 Irkçılık-Turancılık Davası", *IV. Uluslararası Piri Reis Dil, Tarih, Coğrafya Kongresi (10-12 Ekim 2021 Ankara/Türkiye) Bildiriler Kitabı*, Ed. Prof. Dr. Alenka Pavko-Cuden –Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Türkmenoğlu, İksad Yayınevi, Ankara, ss. 15-31.

---------- (2021). "Türk Siyasal Hayatında Demokrat Parti (1946-1960), *Türk Demokrasi Tarihi (1945-1980) Liderler, Partiler ve Seçimler*, Ed. Dr. Murat Karataş, Efe Akademi Yayınları, İstanbul, s. 40-69.

---------- (2022). "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinin İç ve Dış Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, C: 11, S: 32, Ankara, s. 303-323.

Kili, S. (1976). *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kocabaş, S. (2009). *İnönü Dönemi Milli Şef Yönetimi-Demokrasiye Geçiş 1938-1950*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul.

Koçak, C. (2013). *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) – Rejim Krizi*, C: 3, İletişim Yayınları, İstanbul.

---------- (2015). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C: 1, İletişim Yayınları, İstanbul.

Okyar, F. (1980). *Üç Devirde Bir Adam*, Yay. Haz. Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul.

Öymen, A. (2014). *Bir Dönem Bir Çocuk*, Doğan Kitap, İstanbul.

Sediroğlu, S. C. (2021). "Soğuk Savaş Başlangıcı ve Türkiye'de Demokrasi Yansımaları (1947-1950), *Türk Demokrasi Tarihi (1945-1980) Liderler, Partiler ve Seçimler*, (Ed. Dr. Murat Karataş), Efe Akademi Yayınları, İstanbul, ss. 13-38.

Şahin, M. S. (2021). "1946 Milletvekili Genel Seçimlerinde Yaşanan Yolsuzluklar ve Buna İlişkin İddialar", *Türk Demokrasi Tarihi (1945-1980) Liderler, Partiler ve Seçimler*, (Ed. Dr. Murat Karataş), Efe Akademi Yayınları, İstanbul, ss. 71-120.

Toker, M. (1971). *Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu*, Akis Yayınları, Ankara.

---------- (1998). *Tek Partiden Çok Partiye (1945-1950)*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Tunaya, T. Z. (2000). *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Turan, Ş. (2003). *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Uran, H. (2008). *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, E. (2008). *Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları 1945-1950,* Birey Yayıncılık, İstanbul.

Ek:

12 Temmuz Beyannamesi

Hükümet Reisiyle ve Muhalefet Lideri ile son günlerde memleketin iç durumu üzerindeki konuşmalarımı ve bu hususta kanaatlerimi ve fikirlerimi söylemek zamanı gelmiştir.

7 Haziran tarihinde görüşmek üzere çağırdığım Bay Celal Bayar bana, Demokrat Partinin, idare mekanizmasının baskısı altında bulunduğunu beyan ve şikâyet etti. Haberdar ettiğim Başbakan aynı mevzuları daha evvel aralarında görüştüklerini hikâye ederek, böyle bir baskının olmadığını, idare mekanizmasının memleketin huzurunu bozacak mahiyette tahriklere karşı güç durumda kaldığını beyan eyledi. Bundan sonra, iki tarafı bir arada dinlemek için 14 Haziran tarihli buluşmayı tanzim ettim. Başbakan ve yardımcısı Devlet Bakanı ile Demokrat Parti Başkanı hazır bulundular. İki taraf arasında karşılıklı tartışma içinde iki buçuk saat devam eden bu konuşma, başladığı noktada bitti. Demokrat Parti Başkanı, partisinin baskı altında bulunduğu noktasında ısrar ve partisinin kanun dışı maksatlar ve ihtilal usulleri takip ettiğine dair ihtimalleri reddetti. Hükümet Reisi, idare mekanizmasının baskı yaptığı iddiasını kabul etmeyeceğini ve şikâyet vesikalarını tetkik ve takibe hazır olduğunu tekrar söyledi ve muhalif partinin çalışma usullerini düzeltmesi lazım olduğu iddiasında kaldı.

17 Haziran tarihinde Bay Bayar'ı tekrar kabul ettim. Bana vaziyeti arkadaşları ile görüştüğünü, benim durumuma karşı teşekkürle mütehassis olduklarını söyledikten sonra, baskı vardır kanaatinde olduklarını teyit eyledi. Bunun üzerine, iki defa görüştüğüm Başbakan, iktidar partisi ile muhalefet partisinin Büyük Meclisteki münasebetleri ve karşılıklı çalışmaları yolunda hayırlı terakkiler olduğunu takdirle söyledikten sonra, "biz de kendimize düşen vazifeleri sadakatle ifa edeceğiz, size söz veriyorum" dedi ve iki ay sonra Büyük Millet Meclisi toplanıncaya kadar partilerin münasebetlerinde itimadı artıran terakkiler olacağına ümidi kuvvetli olduğunu ilave eyledi.

Bu beyanatı Bayar'a 24 Haziran tarihinde naklettim. Bay Bayar bana, fiili neticeye intizar edilmesi lazım geleceğini bildirdi. Bundan sonraki tartışmalar, muhalefet liderinin Sivas

nutkunda ve Hükümet reisinin 2 Temmuz tarihli beyanatında ve ondan sonraki karşılıklı cevaplarda görülmüştür. Vaziyet hülasa olunursa, iki taraf şikâyetlerinde ve savunmasında ısrar etmiş ve şiddetli tartışmalar esnasında karşılıklı iyi niyetlerinin ifadesi olan bazı tatmin edici parçalar hatırda kalmıştır. Siyasi havayı yumuşatan bir iyilik olmak üzere, dertleri bilenlerin kendilerinden, karşı tarafı teskin edici tedbirler alacakları ümidi uyanmıştır. Bunun dışında olarak durum, muhalefet partisi liderinin "fiili bir netice bekleme" şeklinde ifade ettiği hükümde görülür. Yani, bir başka türlü söylenirse vaziyet, karşılıklı iddialar bakımından düğüm halini muhafaza etmiştir.

Şimdi ben bu düğümü çözmeye çalışacağım. İki tarafın şikâyet ve müdafaalarının delillerini tafsil etmekte fayda görmüyorum. Zaten bunlar umumi efkârca da kâfi derecede bilinmektedir. Gördüm ki taraflardan hangisinin haksız yahut hangisi daha evvel karşısını kırmaya başlamış olduğunu aramakta da fayda yoktur. Ben, idare mekanizmasının baskı yaptığını hükümet reisinin kabul etmemesini bir teminat ifadesi olarak aldım ve bunu Bay Bayar'a söyledim. Ben, muhalefet liderinin kanun dışı maksatlar ve metotlar isnadını reddetmesini, muhalif parti çalışması için şart olan kanun içinde kalmak esasının göz önünde tutulduğuna ve tutulacağına dair tatmin edici bir teminat olarak kabul ettim ve Başbakana bunu söyledim. Her iki tarafla uzun konuşmalardan çıkardığım bu neticelere inanmak istiyorum ve inanıyorum. Bizi bu inanışa getiren bugünkü durumu, memlekette siyasi partilerin çalışıp gelişeceğine kati ümit veren en mühim merhale sayıyorum. Şimdiye kadar, memlekette geçen iktidar ve muhalefet tecrübesinin muvaffak olmamasını bir seneden beri geçirdiğimiz tecrübelere onların dayanamamış ve bugünkü siyasi durumu elde edememiş olmalarında görüyorum. Benim kanaatimce, bir buçuk seneden beri geçirdiğimiz tecrübeler ağır ve bazen ümit kırıcı olmuştur. Ama gelecek için her türlü ümitleri haklı çıkaracak bir muvaffakiyet de temin edilmiştir. Bu durumu muhafaza etmek ve onun gelişmesini sağlamak, iktidar ve muhalefet partilerinin vazifeleri olmak lazım gelir.

Gelecek için tedbirler, benim kabul ettiğim gibi, şu noktadan hareket etmekle bulunabilir. Benim bu son dinlediğim karşılıklı şikâyetler içinde mübalağa payı ne olursa olsun, hakikat payı da vardır. İhtilalci bir teşekkül değil, bir kanuni siyasi partinin metotları ile çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temim etmek lazımdır. Bu zeminde ben, devlet reisi olarak kendimi her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli gördüm.

İdare mekanizması, yani valilerimiz ve maiyetleri bir seneden beri çok ağır bir tecrübe geçirmişlerdir. Öyle zamanlar oldu ki, memlekette hükümetin mevcut olup olmadığı bile şüphe götürür idi.

Sorumlu hükümetin huzur ve asayiş vazifesi münakaşa götürmez. Fakat meşru ve kanuni siyasi partilere karşı, eşit muamele mecburiyeti, siyasi hayat emniyetinin temel şartıdır. Bu arada, siyasi partilere mensup olan veya görünen hususi maksat sahiplerinin şirretliklerini pervasız olarak tesirsiz bırakmak hususunda partilerin dikkat göstermeleri icap eder. Siyasi partilerin hangisi iş başına gelirse gelsin, onlar, idare mekanizmasında çalışanların haklarına ve itibarlarına karşı adaletli bir zihniyette olacaklarına inandıracaklardır.

Zannediyorum ki, hükümet reisi ile muhalefet lideri arasında son tartışma, iki tarafı sebat ettikleri noktadan ayırmak gayretine düşmeksizin, her iki tarafın bekledikleri şeyleri söylemiş ve temin etmiş oluyorum.

Vatandaşlarıma, hükümetle ve iktidar partisi ile muhalefet arasında görüşme ve araya girme safhalarını olduğu gibi anlatmış olduğumu ümit ederim. Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet, bir bakımdan memleketin emniyeti manasını taşıdığı için gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır. Büyük vatandaş kütlesi ise, iktidarın şu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir. Bu neticeye varmak için karşılaştığım güçlükler, çok zaman yalnız ruhi mahiyette olan amillerdir. Bu güçlükleri yenmek için siyasi hayatımızı idare eden, iktidarda ve muhalefetteki liderlerin samimi yardımlarını isterim.

Bu beyanatımı, neşrinden önce başbakanla muhalefet lideri görmüşlerdir.

(**Kaynak**: Cumhuriyet, 12 Temmuz 1947)